

ОЛІВЕР САКС

СТРІМГОЛОВ

Історія одного життя

Переклала з англійської

Олена Ломакіна

Київ · «НАШ ФОРМАТ» · 2016

Зміст

Стрімголов	11
Полишаючи гніздо	54
Сан-Франциско	76
Масл-біч	104
Поза зоною досяжності	140
Пробудження	174
Бик на горі	213
Питання ідентичності	245
Сіті-Айленд	274
Подорожі	313
Нове бачення розуму	338
Вдома	367
Подяки	380

СТРІМГОЛОВ

Навчаючись у пансіоні, куди мене, малого, запроторили під час війни, я почувався безпорадно, немов у в'язниці, прагнучи руху й сили, свободи пересування та надлюдських можливостей. Я насолоджувався ними у своїх снах або ж коли катався верхи в селі біля пансіону. Мені подобалися міць і піддатливість мого коня, я неначе зараз відчуваю його легку жваву ходу і тепло його тіла, що солодко пахло сіном.

Понад усе я любив мотоцикли. Мій батько перед війною мав Scott Flying Squirrel¹, оснащений двигуном із водяним охолодженням, що пронизливо рокотів під час вихлопу. Я також мріяв про потужний мотоцикл. Мене цілковито поглинали зображення мотоциклів, літаків і коней, так само як і світлини мотоциклістів, пілотів чи вершників. Мені уявлялося, що вони здатні тріумфально підкорювати свої норовливі засоби переміщення. Моя хлоп'яцька уява живилася кінострічками про ковбоїв, а також фільмами про героїчні повітряні битви, де ризикували життям пілоти на винищувачах «Харрікейн» і «Спітфайр», які, втім, були в захисних льотних костюмах, як мотоциклісти у шкіряних куртках і шоломах.

Коли у 1943 році я десятирічним хлопчиком повернувся у Лондон, то полюбляв сидіти біля вікна у нашій вітальні, намагаючись розпізнати мотоцикли, що мчали повз (після війни,

¹ Scott Flying Squirrel — мотоцикли, які виготовляла британська The Scott Motorcycle Company з 1926 року до початку Другої світової війни. — Прим. перекл.

коли бензин став доступнішим, ці транспортні засоби все частіше почали з'являтися на вулицях). Тоді я міг розрізнити з десяток чи й більше фірм: AJS, Triumph, BSA, Norton, Matchless, Vincent, Velocette, Ariel і Sunbeam, а також рідкісні іноземні екземпляри на кшталт BMW та Indian.

У підлітковому віці ми з кузеном, який поділяв мої вподобання, регулярно відвідували Кристал-пелес², щоб подивитися мотогонки. Я часто добирався попутками, щоб видертися на узгір'я Сноудонії³ чи пірнути у води Озерного краю⁴, а іноді мене підкидали мотоциклом. Я захоплено мчав на задньому сидінні, ще більше марячи гладеньким потужним байком, власником якого я стану одного дня.

У вісімнадцять років у мене з'явився перший мотоцикл — BSA Bantam, що раніше був у вжитку, з маленьким двотактним двигуном і, як виявилось пізніше, несправними гальмами. Я здійснив свою першу поїздку на ньому у Ріджентс-парку. Вона виявилася вдалою, я б сказав, рятівною, позаяк, коли я мчав на повній швидкості, заїло дросель, а сили гальм виявилось недостатньо, щоб зупинити мотоцикл чи принаймні трохи сповільнити його рух. Дорога пролягала навколо парку, і я просто намотував кола, не маючи змоги зупинитися. Я сигналив і волав, щоб попередити перехожих, щоб ті тікали з мого шляху, проте після другого чи третього кола вони самі почали розступатися, щось підбадьорливо викрикуючи, а я тим часом знову й знову проносився повз них. Я знав, що мотоцикл рано чи пізно зупиниться, коли закінчиться пальне, і нарешті після десятка кіл, мимоволі намотаних навколо парку, двигун зафиркав і заглух.

² Кристал-пелес — житловий район на півдні Лондона, названий на честь колишньої місцевої архітектурної пам'ятки — Кришталевого палацу. — *Прим. перекл.*

³ Сноудонія — регіон на півночі Уельсу, де розташований національний парк. — *Прим. перекл.*

⁴ Озерний край — заповідник у Північно-Західній Англії. — *Прим. перекл.*

Моя мати від початку була страшенно проти того, щоб я обзаводився таким транспортом. Це не стало для мене новиною, але я був здивований, що її підтримав батько. Адже він сам їздив на мотоциклі. Вони намагалися відмовити мене від цієї ідеї, купивши невеличке авто — Standard 1934 року, що могло заледве витиснути 65 км/год. Я переймався все більшою неприязню до цієї машини, аж поки, підкорюючись імпульсу, не продав її, придбавши на виручені гроші Bantam. Тепер мені довелося пояснювати батькам, що легенька машина чи мотоцикл є небезпечними — вони недостатньо потужні, щоб врятувати мене від халепи, тому значно безпечніше мати більший і потужніший мотоцикл. Вони неохоче погодилися і виділили мені кошти на покупку Norton'a.

На своєму першому Norton'і, обсяг двигуна якого сягав 250 кубічних сантиметрів, я кілька разів мало не потрапив в аварію. Першого разу надто швидко підрулив до перехрестя, коли горіло червоне світло і, розуміючи, що не зможу безпечно загальмувати чи розвернутися, просто поїхав уперед і якимось дивовижним чином прослизнув між двома рядами машин, що рухалися у протилежних напрямках. Реакція не забарилася: я проїхав ще з квартал, припаркувався на бічній дорозі і знепритомнів.

Друга пригода трапилася вночі на звивистій сільській дорозі. Страшенно дощило, зустрічною смугою рухалася машина. Водій не пригасив фари і вони засліпили мене. Я вже готувався до лобового зіткнення, та в останню мить зіскочив із мотоцикла (ця фраза є сміховинно м'якою для опису такого потенційно рятівного і потенційно фатального маневру). Отже, мотоцикл подався в один бік (він уникнув зіткнення з автомобілем, але все одно був розтрощений), а я — в другий. На щастя, на мені був шолом, бутси та рукавички, а також шкіряний одяг. Цей захист був таким надійним, що хоч я і проїхався метрів із вісімнадцять слизькою від дощу дорогою, примудрився не дістати жодної подряпини.

Батьки були шоковані, але дуже втішені, що я повернувся цілим. Вони, на диво, майже не заперечували, щоб я

обзавівся потужнішим Norton'ом Dominator на 600 кубічних сантиметрів. Тоді я завершував навчання в Оксфорді й збирався їхати до Бірмінгема, де у місцевій лікарні здобув посаду хірурга-практиканта на перше півріччя 1960 року. Я завбачливо повідомив їм, що завдяки нововідкритій автомагістралі М1, що сполучала Бірмінгем та Лондон, і швидкому мотоциклу зможу навідуватися додому щотижня. У ті часи автострада не мала швидкісних обмежень, тож я міг подолати цю відстань трохи більше ніж за годину.

У Бірмінгемі я познайомився з групою мотоциклістів і тепер міг смакувати задоволення від присутності у такому товаристві, поділяти з кимось свою пристрасть. До цього моменту я був їздцем-одинаком. Сільські околиці Бірмінгема доволі незіпсовані цивілізацією, тому особливо приємно було їздити до Стретфорда-на-Ейвоні, щоб побачити чергову п'єсу Шекспіра.

У червні 1960-го я подався на ТТ — мотогонки «Турист Трофі», які щорічно відбуваються на острові Мен. Мені вдалося роздобути нарукавну пов'язку служби екстреної медичної допомоги. Це дало змогу проникати на заправно-ремонтні пункти й бачити деяких гонщиків зблизька. Я ретельно нотував побачене, маючи намір написати роман про мотоциклетні перегони на острові Мен; провів чимало досліджень із цього приводу, але так і не зрушив із місця⁵.

* * *

У 1950-ті Північна кільцева дорога навколо Лондона також не мала швидкісних обмежень, чим вабила до себе любителів гострих відчуттів. Там було відоме кафе Асе («Туз»), де переважно зависали власники швидкісних мотоциклів. «Розміняти со-

⁵ У щоденнику, який я тоді вів, відзначав свої наміри написати п'ять романів (враховуючи книгу про мотоцикли), а також спогади про своє «хімічне» дитинство. Романів я так і не написав, проте 45 років тому написав книгу спогадів «Дядько Вольфрам».

тню» — витиснути сто миль⁶ за годину — ось мінімальний критерій для того, щоб потрапити до закритої групи Top-Up Boys⁷.

Низка мотоциклів уже й тоді могла витиснути 160 кілометрів, особливо підлагоджені, позбавлені зайвої ваги (в тому числі й вихлопної труби) й заправлені паливом із високим октановим числом. Однак ще більшим випробуванням були «гонки» другорядними дорогами, які вели до магістралі. Варто лише увійти до кафе — і ви ризикували отримати цей виклик. Водночас «гру в боягуза»⁸ не схвалювали, оскільки на Північній кільцевій уже тоді був значний транспортний потік.

Я ніколи не грав у цю гру, проте любляв гонки невеликими дорогами. У мого Dommie з його 600 кубічних сантиметрів була дещо збільшена потужність двигуна, та він не міг тягатися із мотоциклами Vincent із обсягом 1 000 кубічних сантиметрів, що були у фаворі серед вузького кола завсідників «Туза». Якось спробував проїхатися на Vincent'i, але він здався мені страшенно хитким, особливо на малих швидкостях, і це суттєво відрізняло його від мого Norton'a, оснащеного рамою featherbed⁹ і надзвичайно стійкого. (Мене цікавило, чи можна нортонівську раму обладнати двигуном Vincent, і через роки я дізнався, що такі Norvin'i усе ж існують.) Після впровадження швидкісних обмежень уже не було можливості «розмінювати сотню», розваги скінчились, і «Туз» став таким, яким був колись.

⁶ 100 миль — близько 160 кілометрів. — *Прим. перекл.*

⁷ Top-Up Boys — гонщики, які на мотоциклі могли розігнатися до 160 км/год. — *Прим. перекл.*

⁸ Гра «в боягуза» (Chicken) — одна з фундаментальних моделей теорії ігор, що описує конкурентні стосунки між двома гравцями. За правилами гравці їдуть на машинах один навпроти одного прямою дорогою, і перший, хто зверне, — програє (тобто стає «боягузом»). — *Прим. перекл.*

⁹ Featherbed frame («перина») — у мотоциклах Norton рама із задньою підвіскою маятникового типу, що дає змогу значно покращити керованість транспортним засобом. Рама отримала назву з легкої руки гонщика Гарольда Деніелла, який після випробувань оновленого мотоцикла сказав приблизно таке: «На ньому їдеш як на перині!». — *Прим. перекл.*

Коли мені було дванадцять, один проникливий учитель у школі написав у своєму звіті: «Сакс далеко піде, якщо не йтиме надто далеко». Нечасто саме так і траплялося. Хлопчаком я часто заходив надто далеко у своїх хімічних експериментах, внаслідок чого всією оселею розповзалися отруйні гази. На щастя, цими дослідями я не спалив будинок доценту.

Я полюбляв лижі. У шістнадцять подався до Австрії зі шкільною групою, щоб повправлятися у швидкісному спуску. Наступного року самостійно поїхав до Телемарку¹⁰ для участі в лижних перегонах. Змагання пройшли добре, після чого, перш ніж сісти на пором до Англії, я купив у безмитному магазині два літри аквавіту¹¹ і попрямував через норвезький пункт прикордонного контролю. Норвезькі митники дозволяли взяти з собою скільки завгодно пляшок, втім, попередивши мене, що до Англії я зможу провезти лише одну, а іншу конфіскують на митниці Сполученого Королівства. Стискаючи в руках свої пляшки, я зійшов на борт і подався на верхню палубу. День видався сліпучо ясным і дуже холодним, проте це не стало проблемою, оскільки на мені був теплий лижний костюм. Усі лишилися всередині, я ж мав у своєму розпорядженні всю палубу.

Я взяв із собою книгу «Улісс»¹², сторінки якої перегортав украй повільно, — а також потроху потягував аквавіт: ніщо не зігріє вас зсередини так, як алкоголь. Заколисаний спокійним, гіпнотичним покачуванням плавзасобу, час від часу попиваючи аквавіт, я вмовився на верхній палубі, занурившись у читання книги. У певний момент із подивом відзначив, що помалу

¹⁰ Телемарк — один із норвезьких районів (фюльке). Розташований у південно-західній частині регіону Естланн (Східна Норвегія). — *Прим. перекл.*

¹¹ Аквавіт — скандинавський алкогольний напій міцністю 38–50 %. Виготовляється на основі спирту з картоплі, ароматизованого спеціями, найчастіше кмином. Назва походить від латинського aqua vitae — жива вода. — *Прим. перекл.*

¹² Джеймс Джойс. Улісс / пер. з англ. О. Терех, О. Мокровольський. — К : Видавництво Жупанського, 2015. — 736 с. — *Прим. перекл.*

вицмулив мало не півпляшки. Утім, жодного ефекту не відчув, тож далі читав і потягував із пляшки, усе більше перехилиючи її: тепер вміст зменшився рівно наполовину. І вкрай здивувався, коли усвідомив, що ми причалюємо: мене так захопив «Улісс», що я взагалі не помічав плину часу. Тепер пляшка була порожньою. Жодного ефекту так і не відчувалося — вочевидь, ця штука далеко не така міцна, як говорять, подумав я, попри те, що на етикетці було зазначено: «100° пруф»¹³. Не зауваживши жодної каверзи, я підвівся і тут-таки гепнувся долілиць. Це мене вразило: невже наше судно раптово накренилося? Тож я підвівся і миттю впав знову.

Лише тепер мене осяяла думка, що я був п'яним — неймовірно п'яним — все-таки питво проникло просто до мозочка, не кажучи вже про решту голови. Член поромної команди, який піднявся на палубу для того, щоб пересвідчитися, що всі пасажери полишили судно, побачив мої старанні спроби шкандибати вперед, спираючись на лижні палиці. Він гукнув помічника, й вони удвох, узявши мене під руки, видворили з судна. Хитаючись навсібіч і привертаючи до себе (здебільшого здивовані) погляди, мені здавалося, що я переміг систему: полишив Норвегію із двома пляшками, а прибув до Англії з однією. Я перехитрив британських митників на цілу пляшку, що її, як я здогадувався, вони радо облюбували б для себе.

Б агатим на події та певною мірою на страждання став 1951-й. У березні померла тітонька Берді, яка постійно була у моєму житті. Вона жила з нами відколи я себе пам'ятаю і беззастережно любила нас усіх. (Берді — тендітна жінка, яка мала скромні розумові здібності. Серед материних братів і сестер лише вона мала таку ваду. Я так і не знаю, що ж сталося з нею у ранньому віці: зокрема, чув, що в дитинстві вона отримала

¹³ Пруф — одиниця виміру міцності алкоголю, що дорівнює 0,5 % вмісту спирту. — Прим. перекл.

травму голови, але також говорили про вроджену недостатність щитовидної залози. Проте це не мало для нас ніякого значення: вона була просто тітонькою Берді, невід'ємною частиною нашої родини). Її смерть мене надзвичайно вразила, певно, я лише тоді зрозумів, наскільки тісно моє життя, усі наші життя були пов'язані з нею. Коли за кілька місяців до того я отримав стипендію до Оксфорда, саме Берді вручила мені телеграму, обійняла й привітала, зронивши сльозу. Вона розуміла: це означає, що я, наймолодший із її небожів, збираюся полишити домівку.

Я мав їхати в Оксфорд наприкінці літа. Мені тоді щойно виповнилося вісімнадцять, і батько вирішив, що настав час для відвертої чоловічої розмови. Ми говорили про кишенькові витрати та гроші — таке собі питання, адже я досить ощадливо витрачав кошти, тринькаючи гроші хіба що на книги. Тоді батько завів розмову про те, що його дійсно хвилювало.

— Не схоже на те, щоб ти мав багато подружок, — сказав він. — Тобі не подобаються дівчата?

— Із ними все гаразд, — відповів я, воліючи завершити розмову.

— Можливо, тебе більше цікавлять хлопці? — наполягав батько.

— Так, але... це лише почуття, я ніколи не робив чогось «такого», — я наполохано додав: — Тільки не кажи мамі: вона не зможе цього стерпіти.

Проте батько таки сказав їй, і наступного ранку вона увірвалася, вергаючи громами — я ще ніколи не бачив у неї такого виразу обличчя.

— Ти огидний, — сказала вона. — Краще б ти взагалі не народився.

Після того вона пішла й упродовж кількох днів не говорила зі мною. А коли все ж заговорила — у її словах не було жодної згадки про ті висловлювання (та й узагалі вона більше не поверталася до цієї теми), та щось відбулося між нами. Мама, попри свою відкритість і готовність підтримати у більшості ви-

падків, у цьому питанні вирізнялася різкістю та непохитністю. Як і батько, вона читала Біблію, їй подобалися Псалми та Пісня над піснями Соломона, проте не давали спокою страшні вірші з книги Левит: «А з чоловіком не будеш лежати як із жінкою, гідота воно!»¹⁴.

Як лікарі, мої батьки мали багато медичних книг, у тому числі й кілька на тему «сексуальної патології», тож до дванадцяти років я вже перечитав праці Крафта-Ебінга¹⁵, Магнуса Гіршфельда¹⁶ та Гевлока Елліса¹⁷. Проте не відчував, що такий «стан здоров'я» може звужити мою ідентичність до ярлика чи діагнозу. Друзі у школі знали, що я «інакший» хіба тому, що я чемно відмовлявся брати участь у вечірках, які обіцяли завершитися поцілунками й мацанням.

Занурений спершу в хімію, а згодом у біологію, я не особливо усвідомлював, що відбувалося довкола мене — чи в мені — у школі я ні на кого не западав (хоча мене не лишала байдужим скульптурна репродукція у натуральну величину, що стояла на горі сходового маршу — знаменита статуя оголеного, з виточеними мускулами Лаокоона, який намагається врятувати синів від змія). Я знав, що деяких людей жахає сама ідея гомосексуальності, підозрюючи, що саме так було і з моєю матір'ю. Тому я і сказав батькові: «Тільки не кажи мамі: вона не зможе цього стерпіти». Певно, не варто було говорити цього й батькові. Загалом я вважав, що моє статеве життя не має нікого, окрім мене, обходити. Це не було таємницею, але й не мало стати

¹⁴ Вірш у перекладі І. Огієнка. — *Прим. перекл.*

¹⁵ Ріхард фон Крафт-Ебінг (Richard von Krafft-Ebing, 1840–1902) — австрійсько-німецький психіатр, невропатолог, криміналіст, дослідник людської сексуальності, один із основоположників сексології. — *Прим. перекл.*

¹⁶ Магнус Гіршфельд (Magnus Hirschfeld, 1868–1935) — німецький лікар єврейського походження, сексолог, дослідник людської сексуальності, захисник прав сексуальних меншин. — *Прим. перекл.*

¹⁷ Гевлок Елліс (Havelock Ellis, 1859–1939) — британський лікар, письменник, дослідник сексуальності, автор низки праць із сексуальних практик, зокрема трансгендерної психології. Стояв біля витоків сексології. — *Прим. перекл.*